

TRADICIJSKA ARHITEKTURA RAŽANCA

Narodni muzej Zadar — Etnografski odjel, 20. V. — 20. VI. 1987.

NARODNI MUZEJ - ZADAR

Číslo DOKUMENTACE

Br. B-147

Ražanac, luka, početak 20. st.

UVOD

»Spomenikom kulture smatraju se nepokretni i pokretni predmeti kao i grupe predmeta koji su zbog svoje arheološke, historijske, sociološke, etnografske, umjetničke, arhitektonske, urbanističke, tehničke i druge naučne ili kulturne vrijednosti od značaja za društvenu zajednicu«, čl. 2 Zakona o zaštiti spomenika kulture, Narodne novine 7/67.

»Svrha je zaštite spomenika: osiguravanje uvjeta da spomenici, prema svojoj namjeni i značenju, služe zadovoljenju potreba zajednice«, član 3, stav 4 Zakona o zaštiti spomenika kulture, Narodne novine 7/67.

Analizirajući ove odredbe i uspoređujući ih s realnim stanjem tradicijske arhitekture Ražanca i ostalih sela sjeverne Dalmacije, osobito sela na obali i otocima, vidimo da zakon ne štiti tradicijsku arhitekturu. Naime, zakon se temelji na svijesti društvene zajednice o spomeničkoj vrijed-

nosti, u ovom slučaju etnografskoj, nepokretnog i pokretnog predmeta. To znači da etnografski predmet može za etnologa biti od značenja, dok mu društvena zajednica ne treba pripisivati neko značenje jer ga nije svjesna. Svijest o etnografskoj vrijednosti može postojati jedino ako čitava društvena zajednica razvija svijest o značenju etnografske baštine kao dijela kulturne baštine. Ako te svijesti nema, etnografski predmet može propasti jer mu zakonom nije osigurano postojanje. Ovaj je problem najuočljiviji kod tradicijske arhitekture. Napuštaju se okućnice, a i čitava naselja, da bi se izgradila nova i drugačija, vrlo često kuće imaju po više vlasnika te nijedan nije zainteresiran da je popravi ili proda. Ako se kuća proda, novi je vlasnik adaptira po svom ukusu, najčešće se uopće ne obzirući na tradiciju u određenom kraju. U rješavanju ovih problema potrebno je definirati tradicijsku arhitekturu kao dio etnografske, a time i kulturne baštine, a u društvenoj zajednici razvijati svijest o značenju i čuvanju kulturne baštine u cjelini. Zakonom bi se moralo zahtijevati traženje razumnih rješenja imovinsko-pravnih odnosa vlasnika kuća, ne dopustiti neprikladne adaptacije i neodgovarajuću novu izgradnju, poticati nalaženje prihvatljivih novih funkcija za tradicijsku arhitekturu, zahtijevati tržište koje bi osiguralo građevinski materijal karakterističan za tradicijsku arhitekturu određenog kraja. Suvremena izgradnja trebala bi predstavljati kontinuitet u razvoju, a ne skok u prazno.

Kako o tradicijskoj arhitekturi Ražanca Etnografski odjel ima potpuniju dokumentaciju, odlučila sam na primjeru Ražanca pokazati problem s kojim se susreću sva naselja sjeverne Dalmacije, a najviše obala i otoci.

Svoje viđenje tradicijske arhitekture Ražanca iznijet će etnolog i arhitekt.

Jasenska LULIĆ,
voditelj Etnografskog odjela
Narodnog muzeja Zadar

Kuća, dom čovjekov je najintimniji prostor, prijeko potreban za njegovo bivstvovanje jer mu pruža sklonište, utočište, svakodnevni susret, a i sukob sa sobom i s obitelji. Ova vezanost postaje još i veća ako je to dom više naraštaja kako je gotovo sve do II. svjetskog rata bilo u selima sjeverne Dalmacije. Poslijeratne povoljnije materijalne prilike postale su izazov individualnoj izgradnji, te se najveća vrijednost osjeća za dom koji pojedinac ili pojedina obitelj sama izgradi. Iz stare kamene roditeljske kuće naglo se prelazilo u kuću od opeke i betona. Ovakve kuće postale su dokaz suvremenosti i višeg standarda. Kuća je ranije izrastala od građevnog materijala kojeg je najviše bilo u pojedinom kraju. U Ražancu je to kamen kojeg ima u neposrednoj blizini, te trstika i ražova slama, južnije od naselja. Kuće od opeke i betona bliske su razmišljanju današnjeg čovjeka, malo ovisnog o prirodnoj sredini, a podložnog utjecaju tržišne ponude i kupovnoj moći koju je naglo stekao i koja diktira njegov ukus. Kako se tržišna ponuda ne zasniva na tradicijski korištenom materijalu, gubi se prirodna veza između arhitekture i okoliša. Oni postaju dva stranca koji pokušavaju koegzistirati.

Nagle društveno-ekonomske promjene u II. polovici 20. stoljeća privukle su seosko stanovništvo u grad i uzdrmale vrednovanje vlastite seoske baštine. Ovo je urodilo nekritičkim prihvaćanjem tekovina gradske kulture. Iako ovaj proces još uvijek teče, ipak se u posljednje vrijeme preispituje i seoska baština, traži se u njoj nadahnuće, obogaćenje.

U arhitekturu se ugrađuje čitav čovjekov svijet: njegove navike i običaji, odnos s prirodnom i društvenom sredinom, materijalni i društveni status. Stoga arhitektura predstavlja život u prostoru i vremenu.

Shvatimo li je kao znak, nastojat ćemo razumjeti sadržaj koji ona predstavlja. Tako arhitektura postaje govor, kazivanje. Prvotno je ona razgovor čovjeka stvaraca s njom. Svakidašnja jadikovka tradicijske arhitekture Ražanca, a i čitave sjeverne Dalmacije, vapaj je za prikladnim rješenjem njenog položaja.

Tradicijsku arhitekturu Ražanca pratit ćemo u vremenskom okviru od II. polovice 19. st., pa do II. polovice 20. st. Ovaj vremenski okvir određuje sjećanje kazivača, njihov život u kućama građenim na tradicijski način, te sjećanja na pričanja kazivačevih preda. Današnju arhitekturu Ražanca spomenut ćemo samo u odnosu

na prijašnju bez ulaženja u život iza novih fasada. Kako osim terenskog rada u Ražancu, godine 1983, nemam nikavih drugih podataka o mjestu, pokušat ću na temelju arhitekture zaključivati o životu njenih vlasnika. Pod arhitekturom razumijevam izgled naselja u cjelini, cijelu okućnicu s unutarnjim uređenjem i uz to vezan odreden način života.

Ražanac je smješten na obali nasuprot Velebitu. Ražanačke kuće okrenule su mu leđa ili bok kako bi svoje lice zaštitile od udara bure i nanosa soli koja izjeda arhitekturu i uništava tragove vegetacije, a ostavlja kamen i kamenu pustoš. Tako su ražanačka polja s lijeve strane ceste za Pag, prema Matakovu brijegu, Jovićima.

Staru jezgru naselja čini nekoliko ulica, s uglavnom, zbijenim okućnicama, koje su danas napuštene. Unutar stare jezgre naselja javlja se i nova izgradnja. Novi dio naselja širi se prema jugu, istoku i zapadu. Zapadno od naselja niklo je posljednjih godina zbijeno vikend-naselje.

Centar, okupljalište u naselju bila je sve do II. svjetskog rata ražanačka crkva. Tu su se odigravala svakodnevna i blagdanska okupljanja: plesalo se kolo pred crkvom, običaji uz rođenje, vjenčanje i smrt vezani su djelomice uz taj prostor, ophodi kroz selo na Markovo, Tijelovo, karnevalska povorka, krenuli bi s prostora pred crkvom. Kod svih ovih ophoda bio je važan pravac kretanja »naoposlen«, tj. u pravcu kretanja kazaljke na satu. Ovakvo kretanje držano je pozitivnim jer je to zamišljeni hod sunca. Tako naselje postaje i mjesto magijskog doživljavanja. Ono je, naime, unutar magijskog kruga. Kako se radi o pozitivnoj magiji, prostor unutar kruga zaštićen je od zlih utjecaja.

Okupljanja za obiteljski i uži susjedski krug bila su kred kućom. Tu bi priljubljena za zid bila kamena klupa, tzv. »sida«, pogodna za opažanja i prepričavanja seoskih događaja.

Južno od Ražanca, s lijeve strane ceste za Zadar je ražanačko groblje. Neposredno prije groblja, ali na suprotnoj strani ceste, nalaze se ostaci mirila (nepravilne kamene ploče položene tako da je jedan veći kamen postavljen okomito, i to je tzv. uzglavni kamen, dok je na mjestu nogu postavljen manji, također okomito. Između ova dva okomita kamena naslagano je vodoravno kamenje. Dužina mirila ovisna je o dužini

KATASTARSKA KARTA RAŽANCA

SITUACIJA SNIMLJENE ARHITEKTURE

ETNOLOŠKA AKCIJA 1983. GOD.

- 1 DVOR MILETIĆ
- 2 KUĆA ŽAGAR MATE
- 3 DVOR KOLIĆ STOŠICE
- 4 DVOR ZUBČIĆ
- 5 DVOR ZELIĆ
- 6 DVOR MIOČIĆ
- 7
- 8 KUĆA ŽAGAR STOJE

N

Podloška

pokojnika). Na ražanačkom području mirila se nalaze i zapadno od vikend-naselja, te između Garića i Rudića, zaselaka Ražanca. Poslije II. svjetskog rata mirila se sve manje koriste, a danas samo naglašavaju kamenitost pejzaža.

U Ražancu se razlikuju kuće koje svojim izgledom (veličina, kućni inventar) pokazuju da se radilo o vlasnicima različitog materijalnog položaja. Istodobno ih možemo promatrati i kao razvojni slijed u gradnji kuće. Kuće su gradili majstori zidari kojih je bilo u Ražancu, a dolazili bi i iz drugih mjesta.

Najjednostavnija je niska (do 2 m) prizemna kućica, tzv. »podloška«, pačetvorinastog tlocrta, pokrivena krovom na dvije vode. Građena je od kamena vezanog vapnenom žbukom. Krov je jednostavna drvena konstrukcija na koju dolazi ražova slama i trstika. Snopovi ražove slame stavljali su se vodoravno na krovnu konstrukciju, a trstika okomito. Kuća je imala samo jedan otvor — drvena vrata. Ovo je najjednostavnija kuća za stanovanje jer ima samo jednu prostoriju. Pod je od nabijene zemlje i kamena. Središnji prostor zauzimalo je ognjište. Ono je bilo od nabijene zemlje, visine

10 cm, s drvenim obručem. Sredina ognjišta bila je popločana opekama (»pjerakotama«), na kojima se ložilo. Nije bilo nikakvog otvora za dim, već je on odlazio kroz vrata. Kuhalo se u zemljanim loncima s »povrslom« (metalnom ručkom), koje se zakvačilo za lanac željeznih prstenova, tzv. »komoštre«, i u zemljanim tećama koje su stajale na željeznim tronogama. Kruh se pekao pod »cripnjom«, zemljanim poklopcem. Ribe su se »frigale« u tavi, a djeca su na njoj znala popržiti i kukuruz. Jelo se iz drvenih zdjela drvenim žlicama. Zdjele su stajale na drvenoj polici koja je visila na zidu. Za žlice je bio drveni žličnjak (daščica s rupicama u koje su se stavljale žlice i ostali jedaći pribor kojeg je bilo manje. Jelo se s okruglog niskog stola, tzv. »stolice«. Sjedilo se na malim stolčićima s tri noge, koje su najčešće donosili Podgorci. Oni su donosili i krevete, tzv. »kočete«. Na krevetu je bila »slamica« od krpe u koju se stavila slama od žita i kukuruza. Povrh slamice dolazio je štramac, a na njega »lancun« (plahta) od »kamбрика« (pamuka). Pokrivalo se »lancunom« i »kuvertom« (vuneni pokrivač). Ovo je bio najosnovniji inventar.

Kuća »podloška« javlja se u funkciji »kužin« (kuhinje) kod kuća na »pod« (kat). Tada je obično pokrivena kupom, ima otvor za dim, a ponegdje i napu.

Ponetko i danas izgradi kužinu kao posebnu zgradu od betona u koju smjesti komin s napom. Danas je komin od betona, a dio na kojemu je ognjište je od »pjerakote« (opeka). Međutim, »komin« je samo nadopuna kuhinji koja se nalazi u kući. Na »kominu« se danas obično sprema hrana za blagdana ili u drugim svečanim prilikama.

Ognjište kao najvažniji dio kuće okupljalište je čitave obitelji običnim i blagdanskim danom, kao i u svim važnijim obiteljskim događajima. Važnost ognjišta koje predstavlja cijeli dom ogleda se i u svadbenim običajima kada djever uvodi mladu u kuću. On je tada vodi tri puta oko ognjišta »naoposlen«. Sami ljudi objašnjavaju ovaj običaj: »da mlada bude virna, da nije bigunica«. Ona se tako vezuje za ognjište, za kuću, a ujedno i za svoju ulogu domaćice. Na Badnjak domaćin će na ognjište staviti dva ili tri badnjaka (hrastovo drvo), koje će gorjeti kroz božićne blagdane. Između dva rata štednjaci počinju polako istiskivati ognjišta, koja se u početku postupno napuštaju, ali se danas počinju obnavljati ili ponovno podizati. Zbog nestanka

otvorenog ognjišta izgubili su se i običaji vezani uz njega.

Kamena prizemnica pačetvorinastog tlocrta, pokrivena trstikom i ševarom bila je i staja za stoku, pojata za sijeno, a nalazila se u sklopu okućnica. Kućica istog tlocrta služi na polju kao sklonište, a naziva se »pudarica«.

Ako se ovaj najjednostavniji tlocrt kuće pojavljuje u naselju u kojem postoje i kuće na kat, onda je on pokazatelj siromašnijeg materijalnog stanja. U Ražancu susrećemo i razvijeniji tlocrt »podloške«, tj. ona se od jednodimenzionalne nastambe razvila u dvodimenzionalnu ili trodimenzionalnu. Ovaj razvoj desio se pregrađivanjem kuhinje. Pregradni zid »perda« može biti od unakrst prepletene trstike s nabačenom žbukom ili od vertikalnih letava opletenih trstikom i ožbukanih. Pregrađivanje jednodimenzionalne kuće u dvodimenzionalnu ili trodimenzionalnu ujedno je i pomak u shvaćanju stanovanja, koje se sada sastoji od prostorije u kojoj se kuha, »kužine«, i prostorije u kojoj se spava — »kamare«. U kuhinju se ulazi izravno s ulaznih vratiju. »Komin« je i dalje mjesto okupljanja obitelji. Inventar »kamare« bio je siromašan. Kraj kreveta stajao je »škabelin« (noćni ormarić), ako na je bilo. Kao spremište za robu služila je daščana škrinja ukrašena dubenim ili bojanim cvjetnim motivom.

Dok u jednodimenzionalnoj prizemnici, osim vratiju, nije bilo nikakvih drugih otvora, u višedimenzionalnoj prizemnici javlja se prozor — otvor koji se zatvara drvenim kopcima — »škurama«.

Konoba je važan dio kuće jer služi kao spremište hrane. Inventar konobe ovisio je o materijalnom stanju obitelji. Tu su obvezno bile bačve za vino i »kašun« za žito. Konoba je od kuhinje mogla biti odvojena »perdom«, a bilo je slučajeva da konobe nije ni bilo.

U Ražancu se susreće i betonska podloška horizontalno razvijenog tlocrta, pokrivena kupom. Nastala je između dva rata ili odmah poslije II. svjetskog rata. Među takvim podloškama našla se i jedna s cementnim valjkastim krovom kakvih ima u Velebitskom podgorju. Razvoj kuće u horizontalu nije tipičan za ražanačko područje.

Bolja materijalna situacija omogućavala je vertikalni rast kuće. Kako se saznaje iz pričanja kazivača, bogatiji ljudi bili su zemljoposjednici, obrtnici.

Kuća za stanovanje, »podloška«, a i kuća na »pod«, bila je na dnu okućnice nasuprot ulaznim dvorišnim

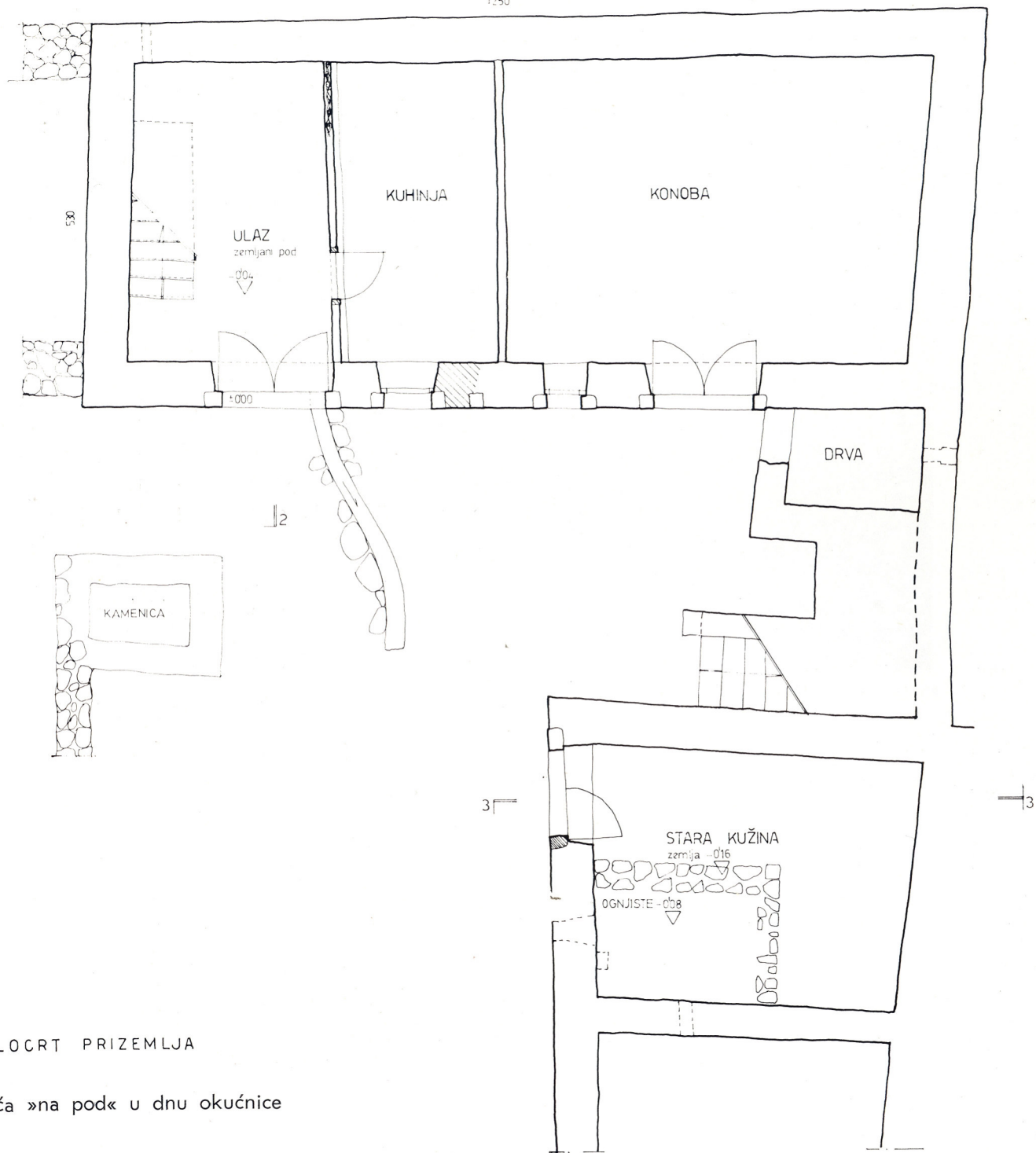

Kuća »na pod« u dnu okućnice

vratimo. Bilo je slučajeva da kuća na pod svojim licem izrasta iz ulice, a da joj je okućnica iza leđa. Dvorišni zid bio je usuh postavljen kamen ili je bio spojen vapnenom žbukom.

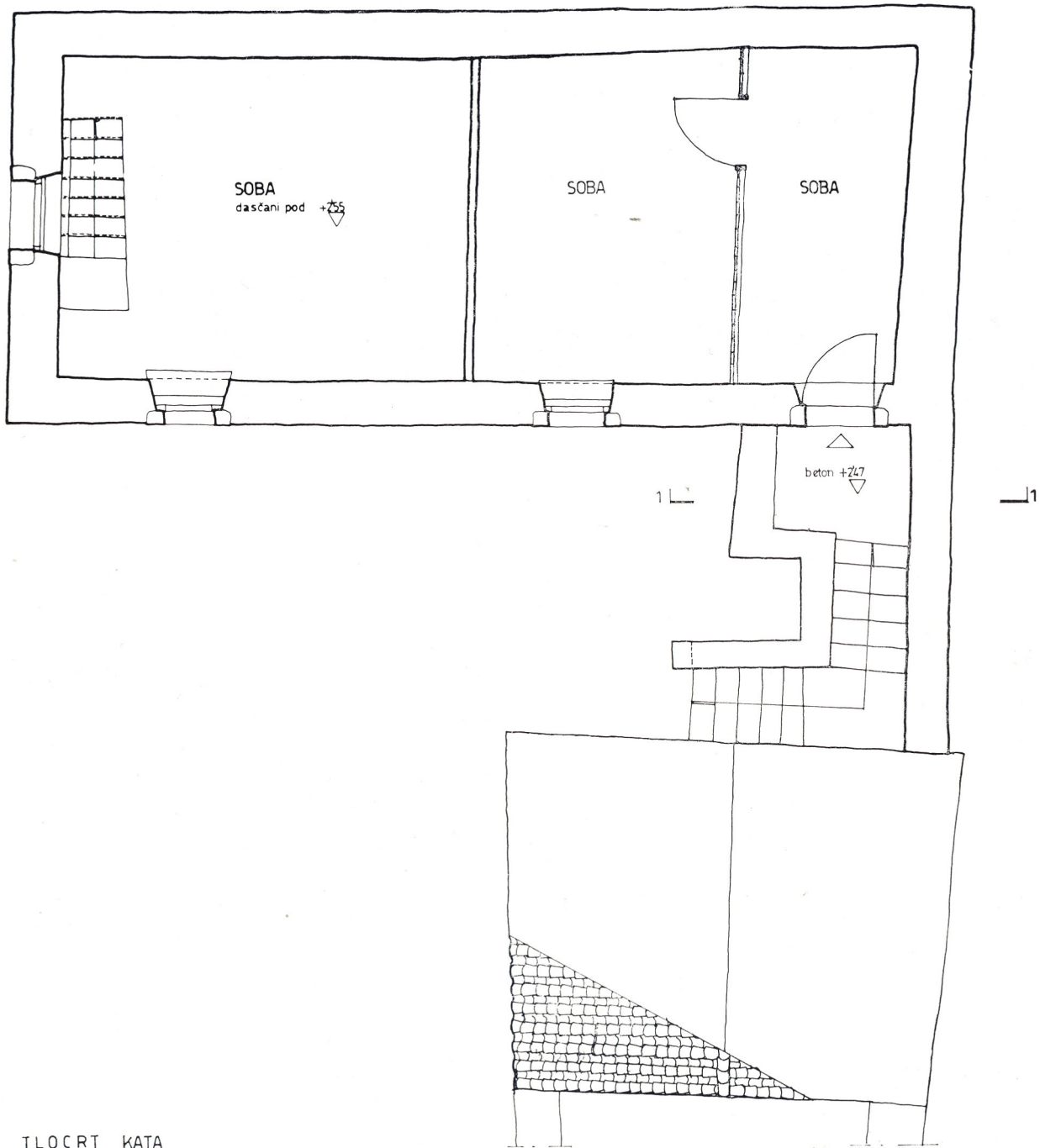
Kuća na »pod« (na kat) bila je od kamena vezanog vapnenom žbukom, pokrivena kupom. Raspored prostora bio je sljedeći: u prizemlju je bila konoša, sa strane su bile kamene skale koje su vodile na manju »balaturu« (terasa u vrhu stepenica) s koje se ulazilo u »kamaru« (sobu). Ta se soba mogla pregraditi »perdom«. Tako bi se dobio i manji ulazni prostor koji je imao funkciju primaće sobe, tzv. »tinela« (»tinel«). Ispod »balature« bio je manji prostor koji je služio kao spremište za drva ili se tu držala živad. Ponetko taj neveliki prostor još i danas tako iskorišćuje. Kuhinja je bila

posebna zgrada, postavljena okomito u odnosu na kuću za stanovanje. Desno ili lijevo od dvorišnih vratiju bile su staje za stoku, pojata za sijeno. Na jednoj okućnici, tik uz kuhinju, pronađeni su tragovi zgradice u kojoj je bila kovačnica. Živad, osim što je mogla biti pod »balaturom«, mogla je biti i u posebnoj suhozidnoj zgradici sa strane kuće. Čitavo dvorište znalo je biti popločano kamenim pločama, tzv. »saliž«. Suvišna voda iz kuće i dvorišta odvodila se prema moru kanalima iskopanim u zemlji, tzv. »kolovađa«. Stranice »kolovađe« znale su biti učvršćene kamenim pločama. Osim stambene zgrade, zgrade za stoku i sijeno, u dvorištu, blizu kuće, znala je biti i manja »japnenica« u kojoj se gasilo vapno (manji četvrtasti prostor ograđen kamenom usuh).

TLOCRT PRIZEMLJA

Kuća »na pod« u dnu okućnice

TLOCRT KATA

U kući na kat funkciju primaće, gostinjske sobe dobiva »tinel«. Tu je duži pačtvorinasti stol visine današnjih kuhinjskih stolova. Uz dužu stranu stola bila je drvena klupa s naslonom ili bez njega, dok bi s uže strane bila po jedna »katriga« (stolica s tri noge i naslonom). Stol je imao ladicu, »škanciju«, u kojoj su bile »pošade« (jedaći pribor). U tinelu je bila »kredenca« (ormar za sude). Obitelj koja je imala »tinel« imala je i bogatiji inventar »kužine« i »kamare«. Tako bi u »kamari« bio i »komo« (komoda za posteljinu), obično nasuprot krevetu. Poviše komode stajalo je ogledalo.

Drugačija je organizacija okućnice gdje je kuća za stanovanje izravno na ulici. Kroz »volat« (nadsvođeni ulaz) se ulazi u dvorište. Zatim se skreće na skale koje vode na »balaturu«. Ispod »balature« je ulaz u konobu. Na jednoj je takvoj »balaturi« i bunarska kruna, što znači da je kuća imala »gusternu« (cisternu) u koju se voda s krova dovodila kamenim gurlama. Utvrđen je samo jedan takav slučaj. On pokazuje da se kuća svojim materijalnim statusom izdvajala iz bogatijeg sloja. Voda se, inače, donosila u »burilima« (drvene demižane od 20 l), koji bi se uprtili na magarce, s bunara iz Rudića, Škulića, te sa »vrila« (izvor) poviše Ražanca (Rupe i Vukovac).

S »balature« se ulazilo u »tinel«, a iz »tinela« u »kamare«. Ako je kuća bila na dva kata, onda su prvi i drugi kat spajale drvene »škale« (stepenice). Pod i

strop su daščani. Kuhinja je u posebnoj prizemnoj zgradi, a može biti i poviše staje. Utvrđen je samo jedan ovakav slučaj. Kuhinja je (u ovom slučaju) bila spojena s »balaturom« hodnikom koji je srušen. Kako se radilo o bogatoj kući, i kuhinjski je inventar bogatiji, a to podrazumijeva napu i dimnjak. Ova, nekada vrlo bogata kuća je blizu crkve. Na drugom je »podu« mali balkon, tzv. »belveder«, koji leži na kamenim konzolama. Kuće na »pod« imaju i »šufit« (tavan) u kojem se drži kukuruz dok je u klipju. Kad se kukuruz samljeo u brašno, držao se u »kašunu« u konobi.

Raspadom zadružnog načina života i pojavom samostalnih obitelji započele su izmjene i u prostoru kuće (konac 19. stoljeća, I. polovica 20. stoljeća). Tako npr. od jedne konobe nastaju dvije ili se konoba pretvara u kuhinju u kojoj se javlja šparet, na »balaturi« se zida, te ona postaje i stambeni prostor. U starim kućama nepromijenjenog tlocrta ostaju jedino oni koje je zadržala starost i neimaština. Njima se nije bilo teško sjetiti običaja i magije vezanih uz kuću (neki su već ranije navedeni).

Magija vezana uz kuću pokazuje i značaj koji kuća ima u čovjekovu životu. Vezivala se uz kršćansko vjeronjanje ili se javljala neovisno o njemu. Tako se, npr. vjerovalo da se u temelj kuće mora zakopati novac kako bi kuća bila bogata, kad se podizao krov, na somić se stavljala zastava, peklo se janje, zidaru se darivala košulja ili ručnik »šugaman«. Izgrađenu kuću blagoslovi

je svećenik. Isto je činio i za Božić, kad bi osim kuća blagoslovio i staje. Poviše svete slike koja je bila iznad kreveta u »kamari« stavljala se na Cvjetnicu (nedjelja prije Uskrsa) blagoslovljena maslinova grančica, koja bi tu ostajala do druge Cvjetnice. Ona je, prema vjerovanju, osiguravala blagoslov kuće. Na Jurjevo, koje se u narodu držalo za početak proljeća, stavljalno se na vrata »jare« (staja za ovce) vjenčić proljetnog cvijeća, kako bi stoka bila zdrava. U sobi, na zidu blizu vratiju još se i danas može naći potkova za koju se vjeruje da štiti djecu od mōra (djevojka koja noću uznemiruje djecu).

Vjerovanja, praznovjerja, najviše se izražavaju kroz materijalne predmete jer tu dobivaju snagu, a i najrazumljiviji su.

Arhitektura Ražanca u II. polovici 20. stoljeća pokazuje da se radi o prijelaznom razdoblju, tj. razdoblju napuštanja starog i traženja novog, usklađivanju tradicijskih i novih vrijednosti. Zato se javlja mnogo novih neprikladnih i neukusnih rješenja. Ipak, počinje se razvijati i bolji odnos prema kulturnoj baštini u cjelini, a time i prema tradicijskoj arhitekturi.

Jasenska LULIĆ, etnolog

Literatura:

Zakon o zaštiti spomenika kulture, Narodne novine 7/67, čl. 2. i čl. 3, stav 4.

TOMISLAV BUŽANČIĆ: Temeljni principi u strukturi naselja, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena 49, Zagreb, 1983, str. 141—151.

KSENIJA MARKOVIĆ: O tradicijskoj arhitekturi kao kulturnoj pojavi, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena 49, Zagreb, 1983, str. 353—373.

IVO MAROEVIĆ: Sadašnjost baštine, Zagreb, 1986, str. 325—345.

TOMISLAV PREMIERL: Zaštita spomenika arhitekture i odnos prema kulturnom nasljeđu, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 1, Zagreb, 1975, str. 33—38.

DAVOR SALOPEK: Dugo sjećanje predajnoga graditeljstva, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena 49, Zagreb, 1983, str. 571—575.

Kuća na dva »poda« na ulazu u okućnicu

RAŽANAC — RURALNA AGLOMERACIJA

Općenito:

Ražanac spada u zbijeni tip naselja, no ne toliko kultiviran da bi bio građen prema nekom planskom konceptu. Naime, za razliku od nekih drugih tipičnih primorskih naselja koja su slika grada u malom, ovdje ne možemo govoriti o nekoj pravilnosti, o određenom rasteru ulica, jer se radi o nepravilnom grupiranju stambenih jedinica. One formiraju vanjski i unutarnji prostor — dvor i ulicu — i to posve meko, s radijalnim proširenjima prema luci. Ovo je svakako diktirala sama konfiguracija terena: nerazvedena obala, pad prema

moru, te etnička i socijalna struktura. (Navodno su se ovdje naselili uskoci nakon odlaska starosjedilaca)

Naselje čine skupine kuća koje zatvaraju dvor, te pojedinačne kuće s okućnicom. Prema moru nije okrenuta glavna fasada mjesta, ono je orijentirano prema jugu, zbog jake bure i soli iz podvelebitskog kanala. Za potrebe ribarstva i pomorstva učinjen je lukobran, a prema luci postoje ostaci obrambenog zida s tri kule, još iz 16. st.

Stanovništvo se bavilo ribolovom i poljodjelstvom, ali uglavnom za svoje potrebe. Ražančani nisu bili pomorci poput Vinjerčana, ali kad se u 19. st. pojavila trgovina i obrti, izdvojili su se bogatiji, što se očituje u samoj arhitekturi.

»Kamara« (soba), dio

Zatečene kuće starije su od stotinu godina.

Okućnice nam kazuju da se uz kuće prvotno držala stoka, no s izmjenom načina življenja mijenja se i stanovanje. Tako već na koncu 19. stoljeća nalazimo za stoku posebne nastambe — šeništine izvan samog sela.

Ō ustrojstvu življenja govori i obala, koja nikad nije bila uređena, jer nije bilo potrebe da se ona iskorišti za drugo osim nužnog pristajanja (ribari i prijevoznici robe od Velebita).

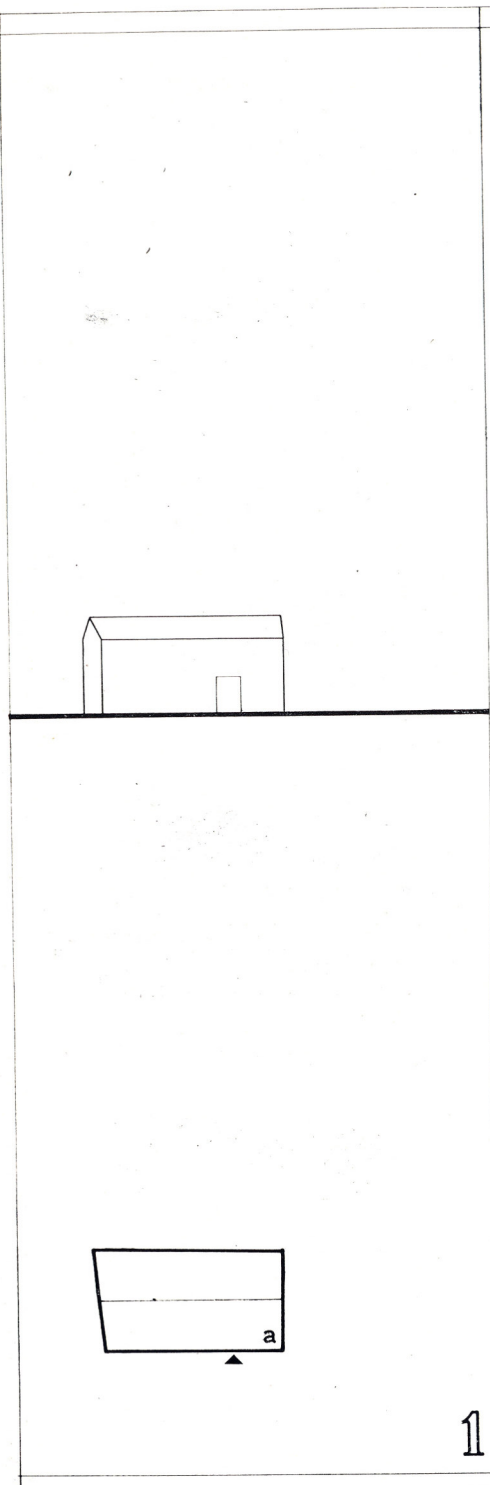
Kao prostorna struktura Ražanac nema posebne vrijednosti. Njegov trg nije osmišljen, to je samo dio prolaza, proširenje pred crkvom, porezna površina za povremeno okupljanje. Međutim, svaka njegova saču-

vana stambena jedinica (dvor, kuća s okućnicom) graditeljski je doživljaj, funkcionalna i estetska kvaliteta, koja je nadmašila uvjete što ih pruža sam kraj.

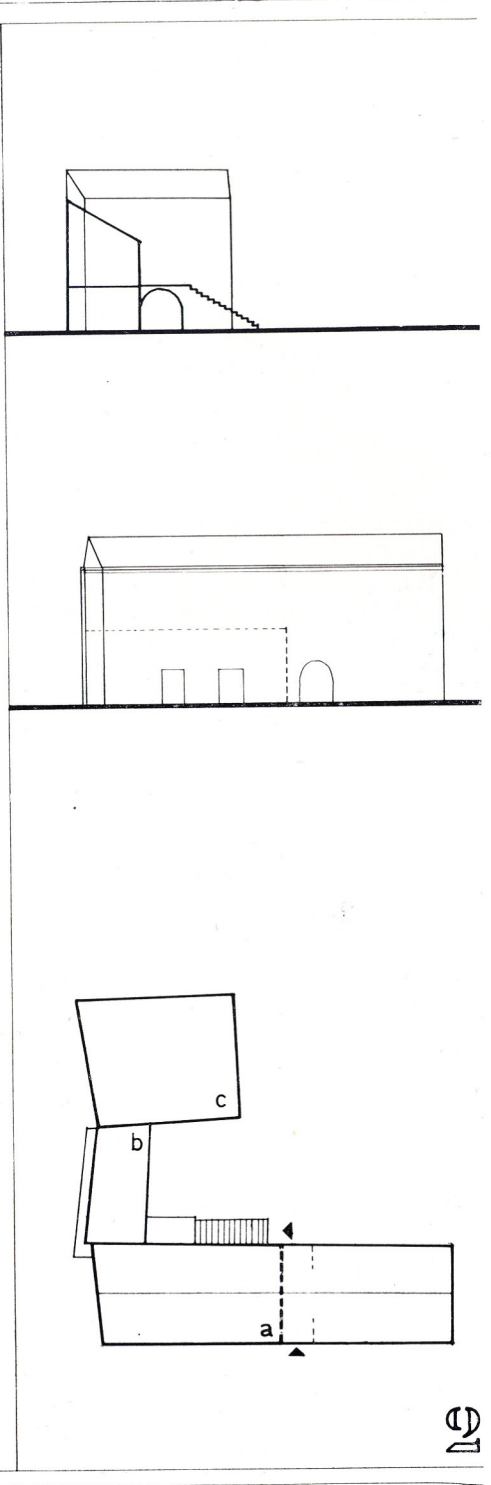
Ovdje nalazimo sačuvane najjednostavnije — najuprošćenije nastambe — potleušice i tip gradske kuće u ruralnoj interpretaciji, te se može pratiti razvoj kulture stanovanja i graditeljskog umijeća.

Stanovanje:

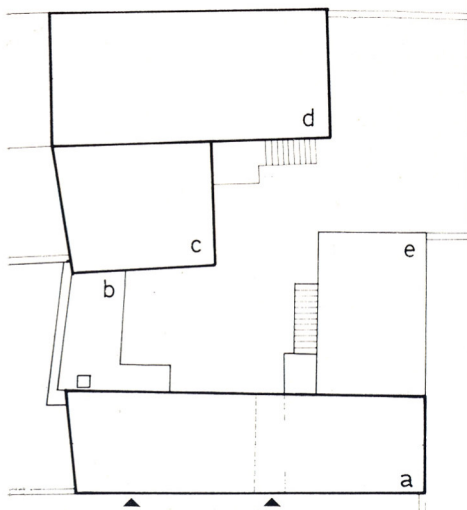
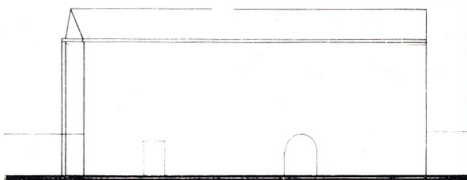
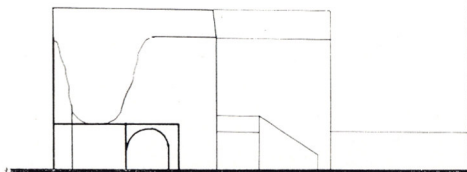
Prema stanju imućnosti kuće su prizemnice i katnice, a ima i dvokatnica. Nekad više kuća zatvara dvorište i vjerojatno je sve pripadalo jednoj, brojnoj obitelji.

1

2

7
eD

1

KUĆA MILETIĆ RAŽANAC

RAZVOJNE FAZE

M 1/200

proje. 1983.
izvelo arh. i. Stanić

1

PRVA GRADNJA

a KATNICA ZA STANOVANJE
kuhinja posebno

2

RAST

a KUĆA NA DVA KATA
U PRIZEMLJU KONOPA I SPREMIŠTE
NA KATOVIMA SOBE

b NATKRITA BOLOTURA S GUSTERNOM

c NA KATU KUHINJA U PRIZEMLJU ŠTALA

3

STANJE ZATEČENO 1983. GOD.

a KUĆA NA DVA KATA S DVA ULAZA
LJEVO U PRIZEMLJU KONOPA I KUHINJA, NA KATOVIMA SOBE
DESNOM U PRIZEMLJU SPREMIŠTE, NA I KATU KUHINJA I SOBA
NA II KATU SOBE napuštene

b BOLOTURA S GUSTERNOM BEZ TRUJEMA I STEPENICA

c SAMO ZIDovi

d SAMO ZIDovi bilo stanovanje pa žitnica

e PRIPADA DRUGOM DVORU

Sukob tradicijske i suvremene arhitekture

Ostaci potleušice — podloška govore o primitivnijem življenju, ali se rano javljaju u istim dvorištima veće kuće, a prve ostaju najprije kao kuhinje, a zatim spremišta.

Dvor ima ogradni zid do ulice, a u dnu je glavna kuća. Nekad je međutim kuća uz samu ulicu (njeno pročelje) i kroz prizemlje se ulazi u dvor. Ulaz je svuda naglašen. Kuhinja je prizemnica, odvojena od glavne kuće, ima rupe — otvore u zidu i krovu za izlaz dima. Ognjište je bliže jednom zidu, malo podignuto od tla, nekad natkriveno napom od drveta. Obrtnici imaju i radionicu, također prizemnicu u dvoru. U kuhinji se boravilo, a u glavnoj kući spavalo. U njenom je prizemlju konoba, a sobe su na katu, kuda vodi kameno stubište s balaturom. Kad je više soba ide se iz jedne u drugu ili ih dijeli pretprostor.

Stoka je imala u dvoru i a r e građene suhozidom. Sadašnje stanje međutim pokazuje da se to nije zadržalo do danas, da se stoka držala izvan dvora u torovima.

U boljih kuća bila je kuhinja na katu, što pokazuju ostaci dimnjaka i niše komina. Velika obitelj Miletić imala je na proširenju pred crkvom »palaču«, koja kazuje moć i ukus gospodara. Ona je već barokna arhitektura svoje sredine. Na koncu 19. st. imala je u prizemlju dućan. Zatvarala je s ostalim zgradama dvorište u koje

se ulazilo kroz »volat«. Na II. katu mali je balkon s jednostavnom profilacijom i željeznom ogradom. Na balaturi pod trijemom je gusterna s kamenom krunom, što je prava rijetkost, a sam trijem povezivao je glavnu zgradu s kuhinjom iz koje se penjalo čak na II. kat. Voda dolazi u gusternu kamenim rigolima, koje nose pod vijencem kamene konzole.

Zatečene kuće starije su od 100 godina, a sačuvane su uglavnom one koje imaju još po jednog ili dva člana obitelji. Oni su mahom manje imućni i stariji pa nisu mogli izvršiti radikalne zahvate i degradirati postojeće. Jedino se jednostavnim pregradama od drveta kuhinja unijela u konobu, a iz tako nastalog pretprostora drveno stubište vodi na kat u sobu. Ovo se događa nakon diobe obitelji, što je tražilo nužno otvaranje novih ulaza, gradnju novih stuba, kuhinja.

Te prve podjele bile su još obzirne prema postojećoj arhitekturi. Slijedi njeno napuštanje, raspad obitelji, ostaju samo stari i nemoćni, koji ne mogu održavati postojeće, a mlađi se ne odriču svoga, tako da se ništa ne može prodati zainteresiranima, zbog mnoštva vlasništva.

Oko starog mjesta nikle su nove kuće s mnogo više udobnosti, a grade ih uglavnom vlasnici stare jezgre. Kakvo to naselje oni grade iz kojeg će gledati prema mrtvoj djedovini? Je li istina da svi ti dvorovi ne trebaju zadužiti svoje vlasnike da ih sačuvaju od rušenja? Je li istina da su te građevine potpuno neupotrebljive? A kolike će generacije čekati da se oni potpuno sruše? Treba li ih možda već sada srušiti sa zemljom? Želimo li zatrti sav taj znoj i duh pradjedova koji uz samu prirodu čini prepoznatljivim ovo mjesto — čini Ražanac?

Materijal i konstrukcija

Polja su Ražančani imali u dolini, s lijeve strane ceste za Pag, te dalje na istok i zapad. Cijela ova kosa ravan, od vrha do mora, sâm je kamen. Pusti kamenjar dao je svoj materijal za gradnju — kamen vapnenac. Upotrebljava se prirodan, lomljen i priklesan, rijetko bolje obrađen, osim za okvire vratiju i prozora te kamene žljebove i nosače.

Zid je suhozid i kamen povezan vapnenim mortom (»klak« i pijesak), s lica obrađen zapunom sljubnica, a nekad (kasnije) i ožbukana, ovisno o materijalnoj moći vlasnika.

Unošenje tradicijske arhitekture iz drugog kraja

Krov je uvijek na dvije vode (na škrioku), a pokrov kupa kanalica, u početku trstika šev ar ili slama, što se zadržalo još samo na stajama za stoku. Pokrov od kamenih ploča nije zatečen nigdje.

Krovna je konstrukcija drvena, od tesane građe, sistem: rogovi (prlji) upeti u sljemenu gredu (slime) i nazidnicu koja sjedi u usjeku veznih greda nepravilno raspoređenih s ležajem u zidu. U boljim kućama postoji podgled od dasaka na tim gredama, a kasnije čak letvice pribijene s donje strane s nabačenom žbukom. Grednik nad prizemljem nose uzdužne grede (podbočanj) koje sjede na kamenim konzolama ugrađenim u zid.

Suvremena izgradnja: mozaik kamenih ploča

Pregradni je zid (perda) od letvica, postavljenih vertikalno, opletenih trstikom i s nabačenom žbukom.

Prozori su s podjelom na manja polja šprljcima — ostakljeni, a vrata bez dovratnika iza kamenog okvira.

Podovi u prizemlju, gdje su danas uglavnom konobe i spremišta, od nabijene su zemlje, a u dvorovima ima ostataka kaldrme i popločanih kanala za odvod vode.

Nerijetke su kamene klupe uz kuće.

Gradnjom su se bavili ljudi od zanata koji su dolazili i iz drugih krajeva. Možda je kreator bio i sam vlasnik, ali je graditelj bio majstor.

Alenka SABLJAK, arhitekt

KATALOG

FOTOGRAFIJE

1. Panorama Ražanca, snimljeno 1987.
2. Katastarska karta Ražanca
3. Ražanac, luka, početak 20. st.
4. Pejzaž
5. Smokva polegla zbog bure
6. Žene sjede na »sidi« (kamenjaci) pred kućom

TRADICIJSKA ARHITEKTURA

PODLOŠKA — niska prizemna kuća

7. Kamena podloška
8. Betonska podloška s valjkastim krovom (između I. i II. svjetskog rata)

KUĆA »NA POD« (na kat)
— na dnu okućnice

9. Napušteni kompleks: okućnica, interijer: »kamara« (soba), »perda« (pregradni zid)
10. Iskorišteni kompleks: okućnica, detalji na okućnici: »kolovača« — kanal za odvod vode, »japnenica« — kamenica za gašenje vapna

KUĆA »NA POD«
— na ulazu u okućnicu

11. Napušteni kompleks: okućnica, detalji: dvorišna vrata, otvor za dim na »kužini« (kuhinja), »sališ« — kamenom popločano dvorište
12. Napušteni kompleks: kuća za stanovanje iza kamene ograde: kuća (total), gospodarski dio
13. Djelomice korišten kompleks: kuća na dva kata: kuća (total), interijer: »kamara« (namještaj, drveni strop), hodnik, drvene »škale« (stube)
14. Nekoliko kuća za stanovanje na zajedničkoj okućnici: Ulaz u dvorište (»volat«), »kolovača«, prolazi kroz »volat«

NASTAMBE ZA STOKU

15. Jara, štala za ovce
16. Jara, krov od trstike

NASTAMBE ZA PERAD

17. Kokošinjac

SPREMIŠTE ZA DRVA ILI PROSTOR ZA ŽIVAD

18. Manji prostor pod »balaturom«

OGRADIVANJE VRTA

19. Ograda od trstike i kamena usuho

SUVREMENA ARHITEKTURA

SUKOB TRADICIJSKE I SUVREMENE ARHITEKTURE

20. Kamena »jara« s krovom od trstike i nova betonska kuća
21. Kamena kuća na koju se naslanja betonska »balatura« (napušteni kompleks)
22. Nova kuća s ogradom od plastičnih gredica i dvorišna ograda od kamena usuho
23. Betonska kuća s krovom od salonita i »jara« za ovce građena od kamena usuho, pokrivena plastičnim krovom učvršćenim kamenom

UNOŠENJE TRADICIJSKE ARHITEKTURE IZ DRUGOG KRAJA

24. Betonska kuća s upotrebom drveta na fasadi

NOVI NAČIN UPOTREBE KAMENA

Fotografije br. 1, 2, 4, 9 — okućnica, 10 — okućnica, 1—13 (kuća), snimio: Antun Travirka, Zadar, fototeka Etnografskog odjela Narodnog muzeja, Zadar

Fot. br. 3, vlasništvo Arheološkog muzeja u Splitu

Fot. br. 5—8, 10, 14—19, 21—25, snimio: Goroslav Oštrić, Rijeka, fototeka Etnografskog odjela Narodnog muzeja, Zadar

Fot. br. 20. snimila: Alenka Sabljak, fototeka Zavoda za zaštitu spomenika kulture, Zadar
Katastarska karta Ražanca, vl. Zavod za katastar, Zadar

ARHITEKTONSKI SNIMCI

26. »PODLOŠKA«: tlocrt i presjek

KUĆA »NA POD« na dnu okućnice:

27. Iskorišteni kompleks: situacija, tlocrt prizemlja i kata, presjek
28. Napušteni kompleks: situacija

KUĆA »NA POD« na ulazu u okućnicu

29. Napušteni kompleks: situacija, tlocrt, presjek
30. Kuća za stanovanje iza kamene ograde: napušteni kompleks: situacija, tlocrt, presjek
31. Djelomice iskorišten kompleks: kuća na dva »poda«: situacija, tlocrt prizemlja, tlocrt dva kata, razvojne faze

Nekoliko kuća za stanovanje na zajedničkoj okućnici

32. Situacija, tlocrt, presjek
33. Ognjište: tlocrt, presjek

FOTOGRAFIJE U KATALOGU

1—3, 5 i 6 (bez interijera), snimio: Antun Travirka

4, 7 i 9, snimio: Goroslav Oštrić

8, snimila: Alenka Sabljak

fot. br. 1, vlasništvo Arheološkog muzeja Split

fot. br. 8, vlasništvo Zavoda za zaštitu spomenika kulture, Zadar

Sve ostale fotografije iz fototeke Etnografskog odjela Narodnog muzeja Zadar

NASLOVNA STRANA:

NAPUŠTENA GRADITELJSKA BAŠTINA

Snimio: Goroslav Oštrić

STRAŽNJA STRANA:

PEJZAŽ

Snimio: Antun Travirka

Obrada teme:

Jasenska Lulić

Alenka Sabljak

Arhitektonski snimci:

Alenka Sabljak

Postava i katalog:

Jasenska Lulić

Fotografije:

Antun Travirka

Tehnički suradnik na izložbi:

Marko Opačić

Izdavač: Narodni muzej Zadar

Naklada: 500 kom.

Tisak: »Narodni list«, Zadar, 1987.

INNE